

О. В. Бессараб

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Детективний роман як головний прояв масової літератури кінця XX початку XXI століття

Бессараб О. В. Детективний роман як головний прояв масової літератури кінця XX початку XXI століття. В даній статті ми дослідили детективний роман як головний прояв масової літератури кінця XX початку XXI століття. Виділили основні види детективного роману. В результаті чого було визначено цілий ряд особливостей різних видів детективного роману. Довели, що наслідком еволюції детективного роману стала девальвація цього жанру в західній літературі та поглинання його масовою літературою, але теперішній його стан являє собою безсумнівне здрібніння, пов'язане із засиллям чисто комерційної й розважальної продукції.

Ключові слова: *класичний детектив, детектив закритого типу, психологічний детектив, історичний детектив, іронічний детектив, фантастичний детектив, «твердий детектив», політичний детектив.*

Бессараб А. В. Детективный роман как главное проявление массовой литературы конца XX начала XXI века. В данной статье мы исследовали детективный роман как главное проявление массовой литературы конца XX начала XXI века. Выделили основные виды детективного романа. В результате чего были определены ряд особенностей различных видов детективного романа. Доказали, что следствием эволюции детективного романа стала девальвация этого жанра в западной литературе и поглощение его массовой литературой, но нынешний его состояние представляет собой несомненное измельчение, связано с засильем чисто коммерческой и развлекательной продукции.

Ключевые слова: *классический детектив, детектив закрытого типа, психологический детектив, исторический детектив, иронический детектив, фантастический детектив, «твердый детектив», политический детектив.*

Bessarab A. V. Detective novel as the main manifestation of the mass literature of the end of the XX beginning of the XXI century. In this article we investigated the detective novel as the main manifestation of the mass literature of the end of the XX beginning of the XXI century. Identified the main types of the detective novel. As a result, identified a number of features of different types of detective novel. Proved that a consequence of the evolution of the detective novel was the devaluation of the genre in Western literature, and its absorption by the mass literature, but his current condition is the undoubted diminishment due to the dominance of the purely commercial and entertainment products.

Key words: *a classical detective, a detective of the closed type, a psychological detective, a historical detective, an ironical detective, a fantastic detective, «a hard-boiled detective», a political detective.*

Наприкінці XX століття відбулася очевидна маргіналізація й комерціалізація окремих пластів культури; література стала перетворюватися в один з каналів масової комунікації, що яскраво проявляється в сучасній літературній практиці. У зв'язку із цим звертання до проблем масової літератури стає особливо актуальним і необхідним.

Сьогодні очевидно, що увага до здобутків «другого ряду» не тільки розширює культурний простір, але радикально змінює оптику, адже різновиди масової культури – це розмаїтість типів соціокультурності. Проблема масової літератури включається в широкий контекст сокультури, і, зокрема, літ соціології. Соціологічні опитування останніх років, присвячені розробці даного питання, свідчать про те, що картина світу презентується масо-

вою літературою і відповідає потребам представників нових субкультур. Зміна статусу літератури в суспільстві неминуче спричиняє перевороту авторської й читачкої стратегій. Художні пошуки рубежу століть здійснюються в широкому текстовому діапазоні – від елітарної до масової літератури, де них втілюються різні авторські інтенції які орієнтовані на різних потенційних читачів. Але при всій розмаїтості створюваних сучасними авторами текстів у них своєрідно переломлюються надзвичайно активні соціокультурні процеси, що відобразили кардинальні зміни кінця XX – початку XXI століть [7:33–35].

У літературознавстві загальноприйнятий формальний розподіл всієї художньої літератури на два типи – на елітарну, куди відносять визнані доробки класиків, і на масову,

котра створюється насамперед для «розваги» читачів, без особливих якісних вимог до творів. Традиційно детектив зв'язується з масовою літературою.

Дослідженням даного питання займалися відомі науковці вітчизняного та зарубіжного літературознавства: Черняк, Шिताков, Банфі, Навразов, Руднев, Кавелті, Вольський.

Мета даної статті – це аналіз детективного роману як прояву масової літератури кінця ХХ початку ХХІ століття.

Завдання які ми ставимо перед собою:

- розглянути особливості розвитку масової літератури;

- дослідити основні види детективного роману.

Широко відомо, що детективний роман є одним з найбільш популярних літературних жанрів. Не випадково, що він залучав до себе увагу багатьох талановитих письменників, таких, як Сомерсет Моєм, Грем Грін або Фрідріх Дюрренматт.

З іншого боку, детектив охоче використовує у своїх цілях масова література, прагнучи перетворити цей жанр у пропаганду норм і цінностей масової свідомості.

Детективний роман перетворюється на здобуток масової літератури, коли здобуває ескапістські функції, проповідує ідею втечі від дійсності, відволікання від реальних проблем соціального життя. До того ж реалістичний детектив, яким би жорстоким він не був, завжди пов'язаний з катарсисом, очищенням. Так, як і в класичній драмі, відбувається очищення читацьких ефектів за допомогою жалю й страху. Коли такого очищення немає, детектив перетворюється в смакування актів насильства, пропаганду жорстокості й культу сили. І тоді детектив, дійсно, стає здобутком масової літератури. Для того щоб зрозуміти закони функціонування масової літератури та способи її впливу на масову свідомість, необхідно досліджувати структуру детективного роману, його характерні риси і причини його популярності [8].

У масовій літературі існують тверді жанрово-тематичні канони, що являють собою формально-змістовні моделі прозаїчних творів, які побудовані за певною сюжетною схемою й мають спільність тематики, що закріплюється набором дійових осіб і типів героїв. Канонічний початок, естетичні шаблони побудови лежать в основі всіх різновидів масової літератури (детектив, трилер, бойовик, мелодрама, фантастика, фентезі, костюмно-історичний роман і ін.), саме вони формують

«жанрове очікування» читача й «серійність» видавничих проєктів.

Детектив – жанр, специфічний для масової літератури й кінематографа ХХ століття. Основоположники детективу – Едгар По й Уілкі Коллінз, але справжнє народження цього жанру мало місце в оповіданнях Конан-Дойля про Шерлока Холмса. Очевидно, головний елемент детективу, як жанру полягає в наявності в ньому головного героя – слідчого, детектива (як правило, приватного), що розкриває (detects) злочин. Головний зміст детективу – пошук істини. А саме поняття істини зазнало на початку ХХ століття ряд змін. Істина в аналітичній філософії не схожа на істину, яку пропагувало представники американського прагматизму або французького екзистенціалізму [5].

Детектив чи не найбільш популярний жанр у сучасній літературі, а естетичну якість детективу не можна розглядати в категоріях, застосовуваних при вивченні так званої «елітарної» літератури. Необхідно враховувати специфіку жанру.

В основі поняття жанру лежить класифікація за типологією або конкретно за діагностикою характеристик. Згідно Е. І. Багірову, основними класифікаційними (діагностичними) ознаками жанрової типології можуть служити три дискримінатори: тематика (змістовність), функціональна спрямованість і ступінь умовності. Як і будь-яка класифікація, вона досить умовна: так, комедія може включати трагедію, документальний твір – використовувати елементи художнього [1]. Труднощі дослідження детектива пов'язані, насамперед, з тим, що згодом детектив стає все менше і менше канонічним. Зародившись у середині ХІХ століття, детектив завоював величезну популярність як у літературі, так і в кіно, внаслідок чого надбав багато рис і форм, невластивих класичному детективу, основні жанрові риси якого склалися в період з 40-х років ХІХ століття до 30-х років ХХ століття.

Сьогодні поняття «детектив» містить у собі широку розмаїтість літературних творів. Вони розрізняються за безліччю показників. Як правило, автори не ставлять перед собою мети ідентифікувати свої романи в рамках якого-небудь жанру, і теоретичні питання про жанрову приналежність детективу перебувають в стадії розробки [2:210–220; 4]. Відразу зазначимо, що класичний детектив істотно відрізняється від того, що ми звикли сприймати під поняттям «детектив». В нашому дослідженні ми детально розглянемо

особливості класичного детективу, тобто канонічні характеристики жанру, і його різновиди в літературному процесі, як головний прояв масової літератури.

Виділимо основні особливості детективного жанру. Основна властивість класичного детективу – повнота фактів. Розгадка таємниці не може будуватися на відомостях, які не були представлені читачеві в ході опису розслідування. До моменту, коли розслідування завершується, читач повинен мати досить інформації для того, щоб на її підставі самостійно знайти рішення. Можуть приховуватися лише окремі незначні подробиці, що не впливають на можливість розкриття загадки. По завершенні розслідування всі таємниці повинні бути розгадані, на всі питання – знайдено відповіді. Але в детективі ХХІ століття з'являються нові ознаки, так в романах автор дає безліч фактів стосовно злочину чи події, для того, щоб читач зміг вибудувати свою версію, але йому не вдається це зробити через різку зміну сюжетної лінії чи зміну кола підозрюваних і так далі. Ще кілька ознак класичного детектива в сукупності були названі Н. Н. Вольським: гіпердетермінованість світу детективу («світ детективу значно більше впорядкований, ніж наше навколишнє життя») [12].

Спробуємо виділити основні види детективних жанрів:

Класичний детектив створює досить стандартний стереотип приватного детектива, образ його життя, вчинків, відношенням до навколишнього світу. Стандартне й відношення детектива до поліції. За деякими виключеннями воно негативне. Як правило, поліція не здатна розкрити злочин і своїми діями лише заважає приватному детективу. Хоча герой і допомагає поліції, але тільки він один здатний розслідувати злочин [8].

Детектив закритого типу, піджанр, звичайно є найбільш відмінний від канонів класичного детектива. Сюжет будується на розслідуванні злочину, скоєного у відповідному місці, де є обмежений набір персонажів. Нікого стороннього в даному місці бути не може, так щоб злочин міг бути зроблений тільки кимсь із присутніх. Розслідування ведеться тим хто перебуває у місці здійснення злочину, за допомогою інших героїв.

Додаткова психологічна напруга створюється тим фактом, що злочинцем повинен виявитися хтось із добре відомих людей, що перебувають поряд. Іноді в детективі закритого типу відбувається ціла серія злочинів (зазвичай – вбивство), у результаті якого кі-

лькість підозрюваних постійно скорочується – наприклад, Сиріл Хейр «Чисто англійське вбивство», Агата Крісті, «Десять негреньят (роман)», Борис Акунін, «Левіафан» [3].

Психологічний детектив, даний вид детективу може трохи відступати від класичних канонів завдяки стереотипному поводженню й типової психології героїв. Звичайно, розслідується злочин, скоєний за особистими мотивами (заздрість, помста), і основним елементом розслідування стає вивчення особистісних якостей підозрюваних, їх нахилів, болючих точок, переконань, забобонів, вивчення минулого. Існує школа французького психологічного детектива. Основними представниками є: Нарсежак Буало – «Вовчиці», «Та, якої не стало», «Морські ворота»; Себастьян Жапрізо – «Дама в окулярах і з рушницею в автомобілі»; Ноель Калєф – «Ліфт на ешафот» [3].

Історичний детектив, історичний роман з детективною інтригою. Дія відбувається в минулому, або ж у сьогоденні розслідується стародавній злочин, наприклад: Умберто Еко «Ім'я Рози»; Гілберт Кіт Честертон «Патер Браун» («Батько Браун»); Нарсежак Буало «У зачарованому лісі»; Еллері Куїн «Невідомий рукопис доктора Уотсона» [3].

Іронічний детектив, детективне розслідування описується з гумористичної точки зору. Найчастіше твори, написані в такому ключі, пародіюють штампи детективного роману. Представники: Ван Гулік Роберт «Суддя Ді за роботою» [3].

Фантастичний детектив, роман на межі фантастики й детективу. Дія може відбуватися в майбутньому, альтернативному сьогоденні або минулому, у повністю вигаданому світі, наприклад: Станіслав Лем «Розслідування», «Дізнання»; Ерік Френк Расселл «Буденна робота», «Оса»; Айзек Азімов цикли «Лаккі Старр – космічний рейнджер» [11].

«Твердий детектив»: Хеммет і Чендлер

За час свого існування детективний роман перетерпів істотну еволюцію. У цій еволюції можна виділити дві головні лінії розвитку. Одна була пов'язана із захистом буржуазного суспільства й всього комплексу пов'язаних з ним інститутів. Інша служила викриттю й нещадній критиці капіталізму. Тому поряд з детективами, зробленими по шаблонах «масової культури», існують і романи викривальні, пов'язані із традиціями критичного реалізму.

Ця викривальна тенденція найбільше повно була представлена в новому типі детективного роману, що одержав назву «твердо-го» (hard-boiled) детектива (Деякі автори пе-

рекладають термін «hard-boiled» як «чорний» детектив). Ми вважаємо, такий переклад неточним, тому що він створює асоціацію з «чорним романом», з яким детектив 20-х років не має нічого спільного. Більше правильним, на наш погляд, буде термін «твердий» або «жорстокий» [10; 11].

Поряд із класичним детективом наприкінці 20-х – початку 30-х років формується «твердий» детективний роман, у багатьох своїх рисах різко відрізняється від класичного детективу. Він був створений у США в колі письменників, що об'єднувалися навколо журналу «Блек меск». Серед них був такий серйозний і талановитий письменник, як Дешиел Хеммет. У цьому жанрі починають писати й багато інших популярних письменників: Ерл Гарднер, Картер Браун, Росс Макдональд, Раймонд Чендлер.

Зростаючої популярності «твердого» детектива багато в чому сприяли засоби масової інформації, особливо радіо, телебачення й кінематограф. В 40-х роках були екранізовані романи Д. Хеммета «Мальтійський сокіл», Р.Чендлера «Довге прощання», які й дотепер є класикою детективного кінематографу [8:112–136].

Політичний детектив, один з досить далеких від класичного детектива жанрів. Основна інтрига будується навколо політичних подій і суперництва між різними політичними або бізнес-діячами й силами. Часто буває також, що головний герой сам по собі

далекий від політики, однак, розслідуючи справу, натикається на перешкоду розслідуванню з боку «влади багатих» або розкриває яку-небудь змову. Відмінною рисою політичного детектива є (хоч і не обов'язково) можлива відсутність повністю позитивних героїв, крім головного. Даний жанр нечасто зустрічається в чистому виді, однак може бути складовою частиною добутку. Наприклад, А. Хол «Берлінський меморандум (Меморандум Квіллера)», Р. Ладлем «Спадок Скарлатті», Г. Г. Маркес «Недобрий час» [6; 9].

Отже, ми дійшли до таких висновків, що й справді головним проявом масової літератури кінця ХХ початку ХХІ століття, являється детективний роман та його різновиди.

Наслідком еволюції детективного роману, ми змушені визнати відому девальвацію цього жанру в західній літературі, поглинання його масовою літературою. Треба сподіватися, що реалістичні традиції цього жанру живі в західному і вітчизняному мистецтві. Але теперішній його стан являє собою безсумнівне здрібніння, пов'язане із засиллям чисто комерційної й розважальної продукції.

Та виділили основні види детективного роману, а саме: класичний детектив, детектив закритого типу, психологічний детектив, історичний детектив, іронічний детектив, фантастичний детектив, «твердий детектив», політичний детектив та визначили специфічні особливості даних типів детективного роману.

Література

1. Банфи А. Философия искусства / А. Банфи. — М. : Искусство, 1989. — 470 с.
2. Гессе Г. Пять эссе о книгах и читателях. [Текст] : эссе / Г. Гессе ; Пер. с нем. // Иностранная литература. — 2004. — N10. — С. 210—231.
3. Детектив. — Режим доступа до статті: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Детектив>.
4. Наврозов Л. Есть ли литература на Западе / Л. Наврозов // Новый мир. — 1992. — № 6. — С. 190.
5. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М. : Аграф, 1997. — 384 с.
6. Степанов Ю. С. Единство выражения и убеждения (автор и адресат) / Ю. С. Степанов // Язык. Литература. Поэтика : Сб. работ. — М. : Наука, 1988. — С. 106—124.
7. Черняк М. А. Заглавия массовой литературы и речевой портрет современника / М. А. Черняк, В. Д. Черняк // Мир русского слова. — 2002. — № 1 (9). — С. 33—39.
8. Шестаков В. П. Мифология XX века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры» / В. П. Шестаков. — М. : Искусство, 1988. — 224 с.: ил., [24] л. ил.
9. Cawelti J. G. Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture / J. G. Cawelti. — Chicago: The University of Chicago Press, 1976. — 335 p.
10. Ruhm H. The Hard-Boiled Detective: Stories from Black Mask / H. Ruhm. — Magazine, 1977. — 396 p.
11. Shaw J. The Hard-Boiled Omnibus: Early Stories from Black Mask / J. Shaw. — 1946 — 273 p.
12. Volsky N. N. Linguistic anthropology. Introduction to the science of man. Course lectures / N. N. Volsky. — Novosibirsk: Izd. NGPU, 2004. — 238 c.